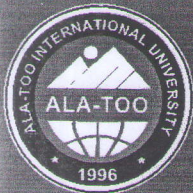

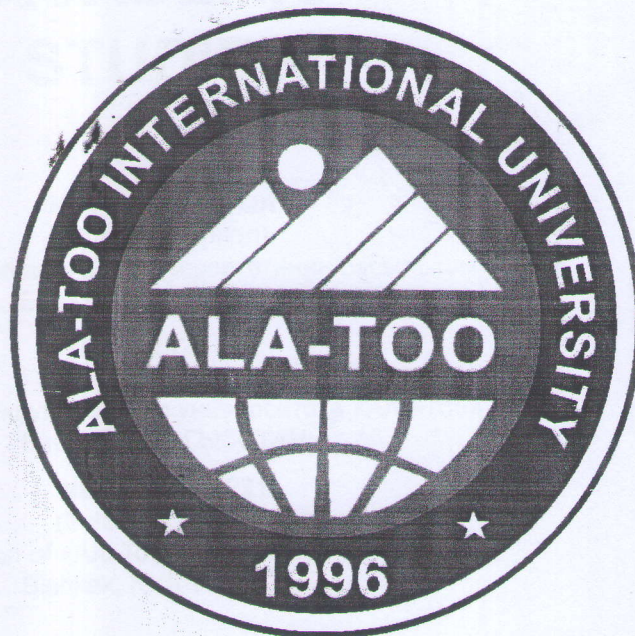
№ 1
2021

SCIENTIFIC JOURNAL

Print ISSN: 1694-5263
Online ISSN: 1694-7916

ALATOO ACADEMIC STUDIES

www.alatoo.edu.kg/aas

Комитет верна:

Национал селфетаро ОИИИ

Асанбекова Д.К. ИК.

Print ISSN: 1694-5263
Online ISSN: 1694-7916

КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫНЫН БИЛИМ БЕРҮҮ
ЖАНА ИЛИМ МИНИСТРЛИГИ
МИНИСТЕРСТВО ОБРАЗОВАНИЯ И НАУКИ КЫРГЫЗСКОЙ РЕСПУБЛИКИ
MINISTRY OF EDUCATION AND SCIENCE OF THE KYRGYZ REPUBLIC

ALATOO ACADEMIC STUDIES

№ 1 – 2021 – жыл
(Илимий журнал)
«Ала-Тоо» эл аралык университетинин басылышы
Бишкек, КЫРГЫЗСТАН

№ 1 – 2021 год
(Научный журнал)
Издание Международного университета «Ала-Тоо»
Бишкек, КЫРГЫЗСТАН

Number 1 – 2021
(Scientific Journal)
a publication of «Ala-Too» International University
Bishkek, KYRGYZSTAN

2021

ALATOO ACADEMIC STUDIES

Print ISSN: 1694-5263
Online ISSN: 1694-7916

Number 1 – Year 2021

МАЗМУНУ

СОДЕРЖАНИЕ

CONTENTS

ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ НАУКИ

<i>Алиева К.У.</i> Педагогическая модель духовно-нравственного воспитания младших школьников в семье.....	11
<i>Асаналиева М.М.</i> XXI кылымдагы тарбиялоо, билим берүү жана руханий коопсуздук.....	23
<i>Асанбекова Н.А.</i> «Манас» эпосунда элдик педагогикалык идеялар жана аларды кыргыз тилин окутууда пайдалануу.....	28
<i>Асанбекова Н.А.</i> Кыргыз улуттук оюндары – этнопедагогикалык таалим-тарбия берүүнүн каражаты катары.....	35
<i>Байтүгөлөва Ж.А., Омурканова Ч.Т.</i> Азыркы мектептин мугалиминин профессиограммасы тууралуу.....	43
<i>Жакыпова З.Ж., Эсеналиева Г.А.</i> Педагогические условия активизации учебной деятельности студентов средствами контекстных технологий.....	52
<i>Калдыбаев С.К., Кадырова З.А.</i> Башталгыч мектепте окуучунун окуу жетишкендиктерин баалоонун айрым маселелери.....	59
<i>Калдыбаева Э.Т.</i> Инновациялык технологиялардын жардамы менен кыргыз тилин окутуу (PEAR DECK веб-түркөмөсүнүн мисалында).....	67
<i>Кудайбердиева Г.К.</i> Об уровнях организации управлением качеством образования.....	74
<i>Кудайбердиева Г.К.</i> Проблемы школьного образования.....	82
<i>Курбаналиева Ж.</i> Ч.Айтматовдун чыгармаларын ЖОЖдо окутуу аркылуу студенттердин компетенттүүлүгүн калыптандыруу.....	89
<i>Маатазимова Г.Э.</i> Башталгыч класстарда «Адабий окуу» предметин окуп-үйрөнүү проблемасынын изилдениши.....	96
<i>Маатазимова Г.Э.</i> Кыргыз балдар адабиятынын этнопедагогикалык мазмуну.....	103
<i>Нажимидинова А.Э.</i> Мугалимдин этнопедагогикалык компетенттүүлүгүн калыптандырууда элдик ырлардын мааниси.....	111
<i>Тажиева У.К.</i> С. Эралиевдин «Кесир инсан» чыгармасын окутуу.....	120
<i>Устабаева Г.К.</i> Сабакты өтүүдө колдонулуучу интерактивдүү инновациялык ык-усулдар.....	130
<i>Эргешова К.А., Алиева К.У.</i> Балдарды улуттук тарбиялоо өзгөчөлүгүнүн	

Копия верна:
Именной секретарь ОИИ
Асанбекова Д.К.Ж.

кыргыз үй-бүлөсүндөгү салттуу көрүнүшү.....	140
<i>Эргешова К.А., Ажиматов О.А.</i> Отражение некоторых психологических идей в народном литературном наследии в воспитании детей кыргызского стада.....	152
<i>Djumagulova N.</i> Activating passive listeners' motivation.....	159
<i>Imashbekova N. Zh.</i> The impact of COVID-19 on education in Kyrgyzstan.....	166
<i>Musaeva V.I., Omurova A.M.</i> Main problems of professional speeching of students - athletes.....	174

ФИЛОЛОГИЧЕСКИЕ НАУКИ

<i>Абдимомунова А.О.</i> Сходство и различие вопросительных предложений на кыргызском и английском языках.....	182
<i>Айдралиева А.А.</i> Кыргыз тилиндеги «бакыт» деген сөздүн концепттик маанилери.....	189
<i>Кадырбек к Н.</i> Сүйүнбай Эралиевдин поэзиясын кыргыз жан дүйнөсүнүн, жашоосунун көркөм энциклопедиясы (2000-жылдан кийинки жаңы ырлары).....	195
<i>Казакова Н.А.</i> Азыркы кыргыз романы: Арслан Койчиевдин “Мисмилдирик (Беделдеги каргыш)” романындагы мүнөз жана кырдаал.....	203
<i>Толубаева Г.М.</i> Иран-тажик тилдеринин мааниси өзгөрүлүп өздөштүрүлгөн сөздөр.....	211
<i>Ибрагимова Т.Г.</i> Кыргыз тилиндеги жөнөкөй сүйлөмдөрдүн номинативдик структурасы.....	218
<i>Ibrahimov E.</i> The language policy in turkic states and communities.....	227
<i>James Plumtree.</i> A Contemporary Manaschi in oral performance and in print.....	238
<i>Sharshenova R.M.</i> Conditional Clause in the English and Kyrgyz Complex sentences.....	245

ЭКОНОМИЧЕСКИЕ НАУКИ

<i>Абдиев М.Ж., Абдуллаева Н.А.</i> Финансылык лизинг жана аны өнүктүрүү жолдору.....	252

ЮРИДИЧЕСКИЕ НАУКИ

<i>Токтогонова Г.К., Чекеева С.Т.</i> Взаимодействие органа национальной безопасности Кыргызской Республики с Государственной службой финансовой разведки в рамках противодействия финансированию террористической деятельности и легализации (отмыванию) преступных доходов.....	263

БАЛДАРДЫ УЛУТТУК ТАРБИЯЛОО ӨЗГӨЧӨЛҮГҮНҮН КЫРГЫЗ ҮЙ-БҮЛӨСҮНДӨГҮ САЛТТУУ КӨРҮНҮШҮ

Эргешова Кундуз Абдылаковна

Ош мамлекеттик университетинин Педагогика, психология жана дене тарбия факультети, жалпы психология кафедрасынын окутуучусу
E-mail: kunduz.ergeshova@inbox.ru

Алиева Канышай Уларовна

Ош мамлекеттик университетинин Педагогика, психология жана дене тарбия факультети, Башталгыч, мектепке чейинки билим берүүнүн педагогикасы жана психологиясы кафедрасынын улук окутуучу
E-mail: ularovna.67@mail.ru

Кыскача мазмуну

Ааламдашуу доорунда ар бир элдин салттуу педагогикалык маданиятына кайрылуу – ошол элдин улуулугун, алардын азыркы учурга керектүүлүгүн көрсөтөт. Биз бул макалада улуттук тарбиялык салттардын ичинен үй-бүлөдө балдардын курак өзгөчөлүгүнө жараша тарбиялоо үчүн «салттуу үй-бүлө», «салттуу тарбия» түшүнүктөрүнүн маанисин биримдикте алгачкы жолу чечмелеп алдык. Салттуу үй-бүлө кандай болорун көрсөтүү үчүн этнографиялык изилдөөлөрдү (С.М.Абрамзон, Н.Х.Калемин), жазуучу Ч.Айтматовдун чыгармаларын мисал катары көрсөттүк. Биздин изилдөөлөрдө салттуу тарбия менен азыркы классикалык тарбия салыштырылды. Кыргыз балдарын тарбиялоодогу таасир тийгизүүчү негизги факторлор аныкталды. Изилдөө этнопедагогикалык багытта болуп, азыркы мектептин, окуу жайларынын мугалимдерине, окутуучуларына, бардык эле тарбиялоо жумуштарына тиешеси бар адамдарга арналат. Биздин макаладан чыгарган жыйынтык – салттуу кыргыз үй-бөлөсүнүн тарбиясы балдарды мекенчил, адептүү болууга, ата-энелерин сыйлоого, жаратылышты коргоого үйрөткөн.

Ачкыч сөздөр: салт, салттуу үй-бүлө, этникалык маданият, улуттук тарбия, уруу башчысы, аксакал, тууганчылык, бир атанын балдары, ата тарбиясы, эне тарбиясы.

ТРАДИЦИОННОЕ ЯВЛЕНИЕ ОСОБЕННОСТИ НАЦИОНАЛЬНОГО ВОСПИТАНИЯ ДЕТЕЙ В КЫРГЫЗСКОЙ СЕМЬЕ

Аннотация

Обращение народов к традиционной педагогической культуре в эпоху глобализации свидетельствует о её актуальности сегодня и величии народа. В данной статье из национальных воспитательных традиций мы впервые в единстве рассматриваем и раскрываем сущность и значение понятий «традиционная семья» и «традиционное воспитание», используемые в процессе семейного воспитания с учётом возрастных особенностей детей. Какой должна быть традиционная семья

Копия верна:

Ученый секретарь ОшГУ

Асанбекова Д.Ж.Ж.

мы по
Н.Х.
сопос
воспи
детей
учите
воспи
семьи
уважи
К
нацио
воспи

In
nation
for the
to edu
traditio
works
compa
Kyrgyz
aimed
in all e
Kyrgyz
enviro
K
elder, k

К
бири
бүгүн
басып
душм
тааси
туруп
мурас
баалу
педаг

мы показываем на примере этнографических исследований ученых (С.М. Абрамзон, Н.Х. Калемин), произведений Ч. Айтматова. В нашем исследовании проводится сопоставительный анализ традиционного воспитания и современного классического воспитания, определяются основные факторы, влияющие на воспитание киргизских детей. Исследование, выполненное в этнопедагогическом направлении, адресовано учителям школ, преподавателям учебных заведений и всем, кто имеет отношение к воспитанию. В качестве вывода отметим, что традиционное воспитание киргизской семьи формирует в детях патриотические чувства, высокую нравственность, уважительное отношение к родителям, бережное отношение к природе.

Ключевые слова: традиция, традиционная семья, этническая культура, национальное воспитание, вождь племени, старейшина, родство, дети одного отца, воспитание отца, воспитание матери.

A TRADITIONAL PHENOMENON OF THE PECULIARITIES OF THE NATIONAL UPBRINGING OF CHILDREN IN A KYRGYZ FAMILY

Abstract

In the era of globalization, the appeal to the traditional pedagogical culture of each nation - shows the greatness of this nation, their need for the present. In this article we have for the first time united the concepts of "traditional family" and "traditional upbringing" to educate children in the family following their age. To illustrate that this represents a traditional family, we used ethnographic research (SM Abramzon, NH Kalemin) and the works of writer Chingiz Aitmatov as examples. In our study, traditional education was compared with modern classical education. The main factors affecting the upbringing of Kyrgyz children have been identified. The study carries an ethno pedagogical character and is aimed at teachers of modern schools and educational institutions, as well as people engaged in all educational work. The conclusion of our article is as follows: upbringing in a traditional Kyrgyz family taught children to be patriotic, polite, respect their parents, and care for the environment.

Keywords: tradition, traditional family, ethnic culture, national upbringing, tribal leader, elder, kinship, children of one father, upbringing of the father, upbringing of the mother.

Кыргыз урууларын Кыргызстан эгемендүүлүккө бириктирип, эл жана улут катары жетишип, өз алдынча суверендүү бүгүнкү күнгө жеткирген, көптөгөн мамлекет болгон соң саясий-басып алуучулардын, тышкы экономикалык, маданий жактан душмандардын бөтөн маданиятына дүйнөлүк интеграция агымына таасирленип, аларга сиңип кетпей кошулуу менен кыргыз элинин туруштук берип келген улуттук улуттук-руханий мурастарын мурастардын, рухий-адептик дагы терең үйрөнүү жана аларды баалуулуктардын ичинде салттуу азыркы ааламдашуу шарттарында педагогика өзгөчө орунда турат. окутуу, тарбиялоо процессинде

пайдалануунун мүмкүнчүлүктөрүн издөө талабы коюлду. Жаштардын улуттук маданий салттардан жыл өткөн сайын алыстоосу, массалык маданияттын агымына өзгөчө тез тартылышы – болочок муундун туура тарбия алышына терс таасирин тийгизет. Кыргызстанда коомчулуктун бир катар бөлүгү рекетчилик, нашакорлук, ичкиликпоздук, адамдарды басынтуучулук, мыйзамдарды сыйлабоочулук, улууну урмат, кичүүнү ызат кылбоочулук ж.б. жаман адаттарга кабылып, улуттук тарбиялык салттар менен эмес, бөтөн маданияттардын биздин элге сиңбеген көрүнүштөрү менен жашап калды.

Ушундай шартта «... бүгүн эгемендүү Кыргызстан экономиканы көтөрүү озуйпасы менен катар эле, биринчи иретте, коомдун руханий-адептик, ыймандык негиздерин чындоонун зарылдыгына келип такалып отурат. Биздин маалыматтуулугубуз, билимдүүлүгүбүз, кесипкөйлүгүбүз, материалдык-экономикалык өнүгүүбүз тунук адеп-ахлак, цивилизациялуу жүрүм-турум, ички рухий маданият менен коштолууга тийиш. Коом, Ата Мекен деген ар бир атуулдун абийири жана жоопкерчилиги аркылуу гана жакшыраары анык болуп калды. Таза ыйман, айкөл рух болсо коомубузда таза башкаруу, таза жаратмандык эмгек, тынчтык,

ынтымак жана стабилдүүлүк болмок. Демек, бүгүн биринчи иретте, жарандардын, келечек муундарыбыздын рухий-адептик тарбиясын колго алуу, анын концепциясын, стратегиясын иштеп чыгуу жана аны ишке чегүү өлкөбүздүн масштабындагы кечиктирилгис милдет жана коомубуздун зарыл социалдык муктаждыгы» [1]. Мына ушул муктаждыкты канааттандыруу үчүн дүйнөлүк классикалык педагогика менен бирге эле улуттук педагогика өзгөчө мааниге ээ. Бүгүнкү муун ата-бабаларынын салттуу тарбиялоо маданиятын үйрөнүүгө, өздөштүрүүгө жана өз жашоо жолунда пайдаланууга муктаж болуу менен мына ошол улуттук педагогика аркылуу жалпы адамзаттык гуманисттик педагогика менен синтездешет.

Бүгүнкү күндө салттуу кыргыз үй-бүлөсүндө балдарды тарбиялоонун, анын ичинде алардын курак өзгөчөлүгүн эске алып таалим-тарбия берүүнүн табиятын, өзгөчөлүктөрүн, билим берүү тармактарында аларды колдонуунун мүмкүнчүлүктөрүн изилдеп чыгуу педагогика илими үчүн өзгөчө актуалдуу болуп эсептелет. Дүйнөлүк педагогиканын тарыхында салттуу педагогиканын табылгаларын, прогрессивдүү идеяларын окутуу-тарбиялоо процессинде пайдалануу тууралуу ойлор

Я.
че
«Э
ач
«Э
В
«Ж
Г.Н
ж.б
та
Кы
ма
Б.А
Х.С
Ж.И
Н.И
А.Ж
Ж.И
Т.В
этно
изи
түз
аны
пси
бол
Ж.М
К.М
ж.б
дисс
эмге
этно
этно
жана
арна
үй-б
кура
тарби
кара

Я.А.Коменскийдин «Байыркы чехтердин акылмандыгы», «Энелер мектеби», «Тилдерге ачык эшик», К.Д.Ушинскийдин «Эне тили», «Балдар дүйнөсү», В.А.Сухомлинскийдин «Жүрөгүмдү балдарга арнайм», Г.Н.Волковдун «Этнопедагогика» ж.б. эмгектеринде методологиялык таяныч катары көрсөтүлгөн. Кыргыз элинин педагогикалык маданияты Р.А.Абдыраимова, Б.А.Апышев, А.А.Алимбеков, Х.Ф.Анаркулов, С.О.Байгазиев, Ж.Б.Бешимов, А.Э.Измайлов, Н.И.Имаева, С.И.Иптаров, А.Ж.Муратов, А.Т.Калдыбаева, Ж.И.Койчуманов, М.Р.Рахимова, Т.В.Панкова, Т.О.Ормонов ж.б. этнопедагогдордун эмгектеринде изилденген. Биздин изилдөө түздөн түз элдик психология, анын ичинде жаш курак психологиясы менен байланыштуу болгондуктан, бул багытта Ж.М.Жумалиева, Т.А.Конурбаев, К.М.Миңбаев, А.Ы.Ысыкеев ж.б. психолог окумуштуулардын диссертациялары жазылган. Бул эмгектер жалпысынан кыргыз этнопедагогикасынын жана этнопсихологиясынын теориялык жана практикалык маселелерине арналган, бирок аларда салттуу үй-бүлөдө балдарды алардын курак өзгөчөлүгүнө байланыштуу тарбиялоо проблемасы ар тараптуу каралган эмес.

Салттуу кыргыз үй-бүлөсү

деген түшүнүк эмне? Бул кыргыз элинин көп кылымдар мурда пайда болуп, мезгил сыноосунан өтүп колдонулуп келе жаткан үй-бүлөдөгү салттары. «Салт» бул орус тилиндеги «традиция» деген түшүнүк менен дал келет. «Традиция жана новаторлук» деген түшүнүк жалпы коомдо, илимдин тармактарында эң эле кеңири пайдаланылат, ошого караганда «традиция» же «салттуулук» мурдатан колдонулуп келе жаткан нерселер, «новаторлук» же «жаңычылык» ошол салттуу нерселердин ичине кошулуп жаткан жаңы көрүнүштөр. Мисалы, жаңыдан баш кошуп жаткан кыргыз жаштарын той күнү азыр бир нече машина коштоп, «айлантып», «ойнотуп» келет. Бул көрүнүш салтта жок, бирок бара-бара бул биздин ата-бабалардын салты болгон экен деген муундар чыгат, себеби, ал салтка сиңишип кетет, же болбосо сиңбей калат. Элдик салт ошол элдин менталитетине жарактуу үрп-адаттарды, жөрөлгөлөрдү гана кабыл алат да, элдин психологиясына сиңбей турган нерселерди кабыл албайт.

Салттуу кыргыз үй-бүлөсү кыргыз элинин үй-бүлөлүк мыйзамдары, ал мыйзамдар жазылбаганы менен, эч кандай элдик институттар тарабынан атайын нормалаштырылып бекитилбегени менен калктын

калың катмары тарабынан аткарылууга тийиш болуп калган. Эгер ал нормаларга башый беген үй-бүлөлөр болсо уруу ынтымагынан, элден чыккан болуп эсептелет.

Кыргыз үй-бүлөсүндөгү сакталып келе жаткан бир салт тууралуу Чыңгыз Айтматов «Жамийла» повестинде мындай деп жазат: «Биз башынан эки үй жанаша турабыз. Үч кез дубалы мыктап салынган, мечит жактагы дөбөчөдө турган бак-дарактуу короолор ошол биздики. Мен чоң үйдүн баласымын. Агаларым согушка кетип кабар жок, экөө тең үйлөнө элегинде кеткен. Карыган атам жыгач уста, колхоздун жүрүп турган ушул тактай араба, шады араба – баарысы дээрлик ошол кишинин колунан чыгып турат, таңдан намазын окуп устаканасына кетет да, күн бата келет. Үйдө апам менен карындашым бар.

Берки кичи үйдө болсо биздин жакын туугандарыбыз турат. Жакын дегиним ортобуздан эки-үч ата өтсө да, алар менен башынан малыбыз, жаныбыз бир. Тээ чоң аталарыбыз бирге көчүп, бирге конуп өтө ынтымактуу турушкан экен, ошолордун салты менен биз дагы арабызды алыстатпай, кол үзгөн жокпуз. Колхоз уюшулганда аталарыбыз короо-жайларды бир жерден жанаша тургузушуптур. Ал гана эмес, эки суунун ортосундагы биздин Арал көчө ылгай эле бир атанын балдары.

Кийинчерээк берки үйдүн ээси дүйнөдөн кайтып, артында аялы менен тестиер эки уулу калат. Илгертен калган адат боюнча агайын-туугандар жесирдин башын байлап коёлу деп, арбак, кудайга тууралап: менин атама никелештирип коюшат. Ал үй жонунан өзүнчө түтүн болуп саналып, мал оокаты, чарбагы бөлөк болгону менен, чынында биз баарыбыз бир үй-бүлө болчубуз. Алардын да эки уулу аскерде. Улуусу – Садык жаңы эле келинчек алганда кетти. Фронттобуз деп анда-санда алардан кат келип турат. Кичи үйдө кичи апам менен анын келини эле калышты. Ал экөө да эртеден кара кечке колхоздун жумушунда. Кичи апам, аны айылдагылар Иштерман деп коюшат, ээ бир дүйнөдө табылбаган карапайым, сонун киши да. Түк бир бригадтар менен жаакташпай, жүр деген жагына жүрүп, берки жаш келиндер менен тең катары эле арык да чаап, суу да сугарып, кетмен колунан түшпөйт. Анын келини Жамийла, кудай билип бергенби бейм, ал дагы жумушка кайраттуу, мыкты келинчек, бирок мүнөзү башкачараак» [2, 64-6].

Ушул жазуучу чагылдырган салттуу кыргыз үй-бүлөсүнүн бир модели, ал моделге ылайык белгилер: бир туугандардын бир көчөгө жайгашышы; «чоң үй» деген түшүнүк болуп, бүт туугандардын маселелери ошол «чоң үйдөн»

чеч
жай
эки
чып
да,
алы
туул
бир
кай
тойл
жап
бал
айт
бал
ынты
каза
чыга
кою
)
орто
айыл
ушул
адаб
жаш
туш
чыда
мене
Чыны
бүлө
феода
эмес,
кылы
салтт
салтт
үйдө
байби
салтт
башк
ынтып

үйдүн ээси
 да аялы
 у калат.
 боюнча
 кесирдин
 п, арбак,
 н атама
 Ал үй
 г болуп
 чарбагы
 ында биз
 болчубуз.
 аскерде
 келинчек
 буз деп
 г келип
 ни апам
 алышты.
 ра кечке
 гчи апам,
 ман деп
 ылбаган
 да. Түк
 шташпай,
 п, берки
 і катары
 сугарып,
 г. Анын
 і билип
 кумушка
 ж, бирок
 [4-6].
 лдырган
 лөсүнүн
 ылайык
 дын бир
 й» деген
 ндардын
 үйдөн»

чечилиши; эки үйдүн жанаша
 жайгашышы, бир үйдөгүлөрдүн
 экинчи үйгө ээн-эркин кирип
 чыгышы; атанын карып калса
 да, таң эрте туруп, намазын окуп
 алып колхоз жумушуна барышы;
 туугандардын баарынын мал-жаны
 бирге болушу; жайлоого, ал жактан
 кайра кыштоого бир көчүшү; аш-
 тойлордо баары бири-бири үчүн
 жапа тырмак кызмат кылышы;
 балдарына туугандык жайларын
 айтып, бирге тарбиялоосу;
 балдарды бири-бири менен
 ынтымакта кармоосу; күйөөсү
 каза болгон келинди башка жакка
 чыгарбай өз кайнилерине никелеп
 коюшу ж.б.

Жазуучу ХХ кылымдын
 орто чениндеги Таластын Шекер
 айылындагы бир үй-бүлөнү
 ушундайча көрсөтөт. Муну
 адабиятчылар Жамийла эскиче
 жашаган патриархалдык үй-бүлөгө
 туш келди, ал андай чөйрөгө
 чыдамак эмес, ошон үчүн Данияр
 менен качып кетти деп чыгышты.
 Чынында Жамийла туш болгон үй-
 бүлө социализмден артта калган
 феодалдык доордун үй-бүлөсү
 эмес, ал үй-бүлө кыргыздардын
 кылымдар бою жыйнап келген
 салттарын өзүндө чогултуп турган
 салттуу кыргыз үй-бүлөсү. Ошол
 үйдө эки тизгин, бир чылбыр
 байбиченин колунда. Байбиче
 салттуу кыргыз үй-бүлөсүндөгү
 башкы фигура катары «эки үйдүн
 ынтымагын, ырыс-берекесин

сактаган», «билерманы да», «эки
 үйдү адилеттүү башкарганы
 да», «айылдагы эски нускалуу
 да», «кадырман да» адам. Мына
 ушул байбиче бүт туугандардын
 келечегине жооптуу, алардын ар
 бир мүчөсүнүн бактысы үчүн
 аракет кылат. «Үй-бүлөнүн
 үй тиричилигин башкарган,
 келиндерине жана кыздарына
 буйрук берген, алар аткарууга
 тийиш болгон үй жумуштарынын
 түрлөрүн белгилеген. Ал кыз-
 келиндерине жип ийрүүнү, сокмого
 калың жүк таарларын согууну,
 аркан эшүүнү, үй-бүлө мүчөлөрү
 үчүн кийим тигүүнү, сайманы
 үйрөтүп, аларга түшүндүрмө
 берип турган. Байбиче кандай
 жана канчалык санда тамак
 даярдоо керектигин айтып, ал үчүн
 азык-түлүктү бөлүп, меймандарды
 кабыл алууга сөзсүз катышып, алар
 үчүн тамак асууга буйрук берген.
 Кыздардын жана келиндердин
 адептүүлүгүнө көз салуу да
 байбиченин милдетине кирген.
 Ал жүрүш-туруштун эрежелери
 жөнүндө аларга насаатын айтып,
 үйдөн көп чыгууга жана чоочун
 эркектер менен сүйлөшүүгө тыюу
 салган» (С.М.Абрамзон) [3, 170-
 171-бб].

Мына ушул салттуу кыргыз
 үй-бүлөсүнүн ХХ кылымдын
 башындагы жана орто чениндеги
 бир мисалы.

Салттуу кыргыз үй-бүлөсүндө
 баланы тарбиялоонун эң

таасирдүү институттары катары төмөнкүлөрдү билгилөөгө болот:

Уруу башчылары жана уруу аксакалдары, байбичелер. Кыргыздар байыртадан эле уруу-уруу болуп жашаган. Ар бир уруунун өз жайыты, өздөрүнүн уруу тамгалары (эн тамгалары), аңчылыкка чыга турган аска-тоолору болгон. Чоң уруулар (адигине, саяк, сарыбагыш, бугу, найман ж.б.) өз ичинен дагы майда урууларга (мисалы, адигиненин ичинен сарт, бөрү, жору, баргы), алар дагы майда уруктарга бөлүнүп кеткен. Тышкы душмандар кокус кол салып басып киргенде алардан коргоону уруулардын милдети катары эсептелген да уруу башчылары өз уруусунан канча жигит, канча ат, канча курал-жарак, канча союла турган мал чыгара тургандыгын тез арада чечкен да, жалпы кыргыз урууларына кошумча кылган. Ушул талапты ишке ашыруу үчүн ошол аксакалдар өз уруусундагы жигиттердин аскердик даярдыгын, уруусунда кандай аттар, кандай куралдар, союзшка жарай турган кандай малдар бар экенин жакшы билген.

Уруу башчылары ар кандай маселени адилет чечкен, анын чечимине башкалар каршы болгон эмес. Жакшылык-жамандыкта уруу башчылары келбесе той да, аш да башталбаган. Уруу ичиндеги ар кандай талаш-тартыштар

(мисалы, мал-мүлк бөлүү; жайыт-суу талаш; жубайлардын ажырашуулары ж.б.) ушул уруу башчылары жана уруу аксакалдары тарабынан чечилген. Алар казынын (соттун), каралоочунун (прокурор), актоочунун (адвокат) ролун да аткарган. Өздөрүнүн орун басарларын – кийинки уруу башчыларын да даярдап келген. Булар ошол уруудагы кайсыл гана курактагы балдар болбосун – тарбиялоого милдеткер болгон, анткени алар өз уруусунун ичинен ыймандуу, адептүү, мекенчил, ден соолугу чың балдар чыгышына кызыктар болушат. Башка уруулар менен ат оюндары, ар кандай мелдештер жүргөндө, той-тамашаларда, уруш талааларында өз уруусунун алдыда жүрүшүн каалаган.

Бир атанын балдары. Уруу ичинде да бири-бирине жакындар болот. Санжырачылар бир атадан тарагандарды аныктап турган. «Биз бир атанын балдарыбыз», «Кыз алып, кыз беришпеген бир атаданбыз» дейт эски кишилер. «Эки ата өткөн», «Үч ата өткөн» ж.б. деп туугандарды ажыратат. Көчмөнчүлүк жашоодо мындай тууганчылык өтө керек болгон. Бир атанын балдары мергенчиликке бирге чыккан, же болбосо аңчылыкка салбуруундап кеткен болсо, аталаш туугандардын бирөө-жарымы айылда калып, ал жердегилерге баш-көз болуп

бөлүү; йлардын ул уруу калдары Алар эочунун адвокат) дөрүнүн ки уруу келген. кайсыл олбосун болгон, и ичинен чил, ден гышына Башка ары, ар де, той-парында үрүшүн и. Уруу акындар атадан турган. рыбыз», ген бир ишилер. өткөн» кыратат. мындай гон. Бир чиликке болбосо кеткен дардын калып, болуп

турган, жазында согум союп, бир атанын балдары даңгесе деп, тендеп бөлүп алган, өлүмдө сөөк жууганда бир атанын балдарына сөөк жууш милдети берилген, «өлүк ээси» да ошол бир атанын балдары болгон. Бир атанын балдары биринде жокту бири алып кете берген, ошолордун ичинен бирөөсүнүн колу жука болсо, калгандар аны колдоп, жардам берип кеткен, бир атанын балдары ашарлашып, алгоолошуп боз үй көтөргөн, там салган, отун алган, ортолукка мал кылган. Аш-тойлордо бир атанын балдары өзгөчө кызмат кылган. Мына ушул тарбия улуулардан балдарга өткөн.

Ч.Айтматов «Ак кеме» повестинде Момундун образы аркылуу өзүнүн бугу уруусунун ичиндеги аш-тойлорго кызмат кыл, жети атаңды бил, «жети атасын билбеген жетесиз» деп балдарды тарбиялаган тубаса элдик педагогдун образын берген.

Аталар жана энелер (апалар). Этнограф, чыгыш таануучу Н.Х.Калемин 1925-1926-жылдары биздин жерге келип, үч болуш элдин үй-бүлө түзүлүшүн изилдеп чыккан. Ал ошол учурдагы гана эмес, ага чейинки да кыргыз үй-бүлөлөрүнүн курамын изилдеп, аларды мындай типтештирет: а) аз сандуу үй-бүлө (күйөөсү, аялы, бойго жете элек балдары бар); б) чоң үй-бүлө (чоң ата-чоң эне, ата-эне, балдар). Изилдөөчү мисал

катары бул үй-бүлөлөрдү көрсөтөт:

1. Жаныбековдордун үй-бүлөсү (моңолдор уруусунан): үй-бүлө башчысы, төрт аялы, төрт уулу, үч келини, сегиз небереси, Жаныбектин иниси, анын эки аялы, төрт уулу, беш кызы, төрт келини, алты небереси. Үй кызматтарын аткарган алты адам. Баары – үч муунга таандык кырк сегиз жан. Мүлкү: эки миндей кой, алты жүз бээ, алтымыш уй, отуз төө. Бул үй-бүлө Орусияга кошулганга чейинки алгачкы он жылда да ушундай жашаган.

2. Ботогардын үй-бүлөсү (чоро тобунун көкчөкөз муунунан): бүлө башчы, аялы, беш уулу, үч кызы, уулдарынын жети аялы, алардын жети баласы, бир небересинин аялы, бир чөбөрөсү, тууганынын жесири, анын эки уулу, сегиз малайы. Баары – төрт муунга таандык отуз жети жан. Менчик мүлкү: миң кой, беш жүз бээ, отуз төө, отуз уй. Булар 1903-жылга чейин, Ботогар өлгөнгө дейре ушул тейде ыдырабай келген экен.

3. Тынайдын үй-бүлөсү (моңолдор уруусунан): бүлө башчысы, анын төрт аялы, жети уулу, төрт кызы, үч келини, үч малайы. Баары – жыйырма эки жан. Мүлкү: эки жүз кой, элүү бээ, жыйырма уй, беш төө. 20-кылымдын башында бузулбаган бойдон ушундай жашай берген.

4. Токтоназардын үй-бүлөсү (моңолдор уруусунан): өзү, эки

аялы, алты уулу, эки кызы, үч келини, бир небереси. Баары – он беш жан. Мүлкү: жүз элүү кой, жыйырма бээ, он уй, бир төө [3, 169-170-бб].

Бул жердеги фактыларга караганда салттуу кыргыз үй-бүлөсүндө ошол үй-бүлөнүн ынтымагы үчүн, башка үй-бүлөлөр менен өз ара мамиледе жашоо үчүн, үй-бүлө мүчөлөрүн кийим, тамак-аш менен камсыз кылуу үчүн аталар жана энелер жооптуу болгон. Аталар сырткы иштерге: аңчылык кылуу; мал багуу; боз үй же там салуу; азык-оокат таап келүү ж.б. жумуштарга тартылса, апалар үй ичин сарамжал кармоо; кийим-кече, жууркан-жаздык тигип даярдоо; уй саап, сүт азыктарын балдарына берүү же кийинкиге топтоо (курут, сары май); кыздардын себин даярдоо ж.б. милдеттерди алган. Балдарды тарбиялоо экөөнүн тең милдети болгон. «Ата көргөн ок жонот, эне көргөн тон бычат» деген макал балдарды тарбиялоодогу экөөнүн бирдиктүү аракетин көрсөтөт. Кыргыздар «Энеси болушчаактын баласы ыйлаак» дейт, балдарды ата-энелердин бири тарбиялап жаткан кезде экинчиси ага болушпай турушу керек болгон. Эгер бири эле болушса, туура эмес жолдо бараткан бала ошол болушар адамга таянып, өз билгенин кыла бериши мүмкүн дешет. Ошон үчүн ата-эне тарбиясында атанын да,

эненин да биримдиги, үй-бүлөлүк тарбиялоонун гармониясы керек. Кээ бир бейадеп кыздарга карата «Бул кыз эне көргөнбү» же балдарга карата «Ата көрбөгөн бала окшойт» деген баалардын берилиши алардын ошол тарбиясындагы бир кенемтени көрсөтүп берип атат [4].

Салттуу кыргыз үй-бүлөсүндө атанын өз орду, эненин өз орду болгон. Атасы үйгө келгенде балдары анын атын алып, мамыга байлап, сырт кийимдерин чечүүгө жардам берип, колуна суу куюп, сүлгү сунуп, төргө отургузган, ал отурар учурда кыздары алдына калыңдап төшөк салган, атасы келгенче тамак тартылбаган, эң биринчи тамакты ата баштаган, анан башкалары кол сунган (эгер өтө кичинекей бала болсо алар каалаган учурда тамак жей берген.

Бир туугандар. Элде «Эжесин көрүп синди өсөт, агасын көрүп ини өсөт» деген нравалык-моралдык насаат айтылып келет. Бир туугандардын адеби, жүрүш-турушу, эл ичиндеги орду өзүнчө ошолордун ар биринин сапаттарына карата аныкталат. «Мунун эжеси жакшы» деп ошол эжесине карап эле синдилерине куда түшкөндөр болгон. Бир үй-бүлөдөгү балдар бир ата-энеден окшош тарбия алгандыктан алардын окшоштуктары көп болот. Байкеси көк бөрү тарткан жигит болсо, калган инилери да ошол

улуттук оюнга жакын чоноёт. Кээде бир үй-бүлөдөн бир спорттук команда түзгөндөр кездешет, мисалы, актёр жана сүрөтчү Сүймөнкул Чокморовдун бир туугандары волейбол командасын түзүп, көп мелдештерге бирге катышкан.

Достор. Кыргыз балдары өтө эрте жашынан досторду табышкан. Достор менен бала чагында бирге ойногон, кийин бирге иштеген, бирге ууга чыккан, бирге жар тандаган. Элдик эпостордо Манас менен Алмамбеттин, Курманбек менен Аккандын достугу аркылуу дос болуунун идеялары аныкталган. Мисалы, Алмамбет Манас баатырдын оң колу, согуш тактикасын эң мыкты билген кол башчы. Анын улуту кытай, ал эми кыргыздар ошол кезде кытайлар менен согушуп турган. Атасы Манаска сөөк өчтү кас душмандар кытайдын Эсенкан, Алооке, Карыкан деген эл башылары менен тууган. Ал өз элинен адилеттикти издеп, бирок таппай «Кайыңды көрсөм конормун, кайышпай кайың көтөрсө, как ошо жерде болормун», «Башымды желөр паана жок, баркымды билер даана жок» деп жүрүп Манас менен таанышты. Андан соң Чыйырдынын оң эмчегин Манас, сол эмчегин Алмамбет эмп, экөө дос гана эмес бир тууган болуп калат. Мына ошол достугу өмүр бою сакталат, Манас Бейжинге кол

баштоону Алмамбетке тапшырат, эчен оор кырдаалдардан Алмамбет алып чыгып, өлүмдөн да арачалып калат.

Ошол Манас менен Алмамбеттин достугун миңдеген кыргыздар балдарга айтып жүрүп, ушулардай дос болгула деп насааттап келет.

Айыл аксакалдары балдарга сын берүүдө алардын достору ким экендигине өзгөчө баа берет, туугандары жаман балдар менен дос болуп жүргөндөрдү ата-энесине барып, «балаң жаман балдар менен достошуп жүрөт, ушундайда ажыратып кал» деп айтышат. Кээ бир ата-энелер балдарын жаман достордон ажыратыш үчүн абдан катуу аракеттерди кылган, убактылуу башка жактарга көчүп барып да турган.

Элибиз тууганчылыкка өзгөчө берилген калк. Кимдир бирөө айып иш кылса, «жалпы айылга угузбай туугандар арасында бүтүрөлү» дейт, же кээ бир майда кылмыштарды «туугандар арасында эле бүтүрүп койсо болмок экен» деп калышат.

Тууганчылык – бул бир уруу, уруктун ичиндеги же тай журтундагы каны жакын кишилердин байланышы. Туугандар бири-бирине күйүмдүү болгон, жамандык-жакшылыгын туугандар көтөрөт. Жаңы бүлө күткөндөргө туугандары мал берет,

үй оокаттарынан жардам кылат, ашарлашып үй көтөрүп берген учурлар да болот. «Туугандары да каралашпайт экен», «Туугандары батырбаптыр», «Туугандарына айтуу керек» деп жалпы айыл, эл ошол элден чыккан адамдарды туугандары аркылуу тарбиялаган. «Тууган-урук» деп айтылат. Адам турмушунда туугандар арасындагы ынтымак чоң мааниге ээ болгон. Эң оор жаза – туугандар арасынан чыгарып коюу.

Туугандар жайлоого чыкканда кошуна болуп конот, бири-биринен мал-алына, оокат-ашына каралашып турат, ортолуктан мал союп алып да турат.

Туугандардын тек-жайы:

«бир тууган»

«жети атага жетпей кошулган тууган»

«эки ата өтүшкөн тууган», «үч ата өтүшкөн тууган» ж.б.

«жакын тууган»

«алыс тууган»

«кыз алышып-беришпес тууган»

«кандаш тууган»

«жаңы тууган» ж.б.

Кандай иш баштай турган болсо да үй-бүлө эң биринчи туугандар менен кеңешет, алардын айтканын сөзсүз аткарат, туугандар биринин үйүнө бири чакыртпаса да, тез-тез келип кабар алышып турат, туугандар үчүн эшик ар дайым ачык болот.

Балдардын туура тарбия

алышында ар түрдүү адамдар гана эмес, жаратылыш, эмгек ж.б. факторлор да күчтүү таасир эткен.

Жыйынтыктап айтканда, улуттук тарбиялык салттардын ичинен үй-бүлөдө балдардын курак өзгөчөлүгүнө жараша тарбиялоо үчүн «салттуу үй-бүлө», «салттуу тарбия» түшүнүктөрүнүн мааниси чоң. Салттуу үй-бүлө кандай болорун көрсөтүү үчүн этнографиялык изилдөөлөрдү (С.М.Абрамзон, Н.Х.Калемин), жазуучу Ч.Айтматовдун чыгармаларын мисал катары көрсөттүк. Биздин изилдөөлөрдө салттуу тарбия менен азыркы классикалык тарбия салыштырылды. Кыргыз балдарын тарбиялоодогу таасир тийгизүүчү негизги факторлор аныкталды. Изилдөө этнопедагогикалык багытта болуп, азыркы мектептин, окуу жайларынын мугалимдерине, окутуучуларына, бардык эле тарбиялоо жумуштарына тиешеси бар адамдарга арналат. Биздин макаладан чыгарган жыйынтык – салттуу кыргыз үй-бөлөсүнүн тарбиясы балдарды мекенчил, адептүү болууга, ата-энелерин сыйлоого, жаратылышты коргоого үйрөткөн.

жар
рух
жак
Кут

тур
жы
жал
Ч.А

жан
тану
– Б.

сүй
Г. А.
Асар
– №

АДАБИЯТТАР

1. Кыргыз Республикасынын жарандарын, жаш муундарын рухий-адептик, патриоттук жактан тарбиялоо концепциясы // Кутбилим. – 2010. – 20-авг.

2. Айтматов Ч. 5 томдон турган чыгармаларынын жыйнагы: А.Акматалиевдин жалпы редакциясы астында 1-т. / Ч.Айтматов. – Б.: 1999. – 64-б.

3. Абрамзон С.М. Кыргыз жана Кыргызстан тарыхы боюнча тандалма эмгектер / С.М.Абрамзон. – Б.: 1999. – 170-171-бб.

4. Адилова Г. Баланы мекенди сүйүүгө тарбиялоонун негиздери / Г. Адилова, М. Ожакбеги // Alatoo Academic Studies. – Бишкек, 2017. – № 1. – 298-301 бб.

Копия бериле:

Учурдун секретары ОшДУ

Асанбекова Д.К.Ж.